

De maatschappij als tekst

Een reactie op Gerhard Nijhof

In 1923 publiceerde de ten onrechte in de vergetelheid geraakte Argentijnse schrijver Julian Farraguista de korte roman *Las Palabras y la Nada* (De Woorden en het Niets), die uitsluitend uit gesprekken bestaat. Nogal banale gesprekken, lijkt het in het begin, maar al gauw worden ze wonderlijker en verwarrender. Iemand spreekt bijvoorbeeld God aan, en God, of iemand die zich daarvoor uitgeeft, antwoordt onmiddellijk. Een tweede zegt: 'kijk, daar hebben we de bebrilde hond', en de gesprekspartners reageren alsof ze dat beest ook zien. Een derde transformeert zich (nog steeds volgens de gesprekken, want niets wordt los daarvan beschreven) van dikke besnorde man tot klein meisje. Alles wat in woorden wordt opgeroepen, wordt in deze roman meteen werkelijkheid, of althans: er wordt over gepraat, er wordt naar verwezen alsof het werkelijkheid is. Langzamerhand komt de lezer er achter dat Farraguista met zijn bizarre romanwereld een stoutmoedige stelling illustreert: *buiten woorden bestaat helemaal niets*. Ook de sprekers zelf bestaan alleen bij de gratie van de gesprekken die ze voeren! Niet alleen was hier in den beginne het Woord, aan het eind is nog steeds uitsluitend het Woord, zonder dat het Woord ooit Vlees is geworden.

Aan deze intrigerende absurdistische roman moet ik vaak denken als ik iets van of over bepaalde beoefenaren der sociale wetenschappen lees. Wat bij Farraguista een briljante literaire tour de force is, een krankzinnige boutade, is bij hen bloedige ernst geworden: zij menen écht dat de werkelijkheid - of althans de op sociaal-wetenschappelijke wijze te bestuderen werkelijkheid - uit niets dan woorden, of vertogen, of teksten, of symbolen, of betekenissen, of constructies bestaat. Gerhard Nijhof behoort tot deze richting, die ik hier, bij gebrek aan beter, met de term 'constructionisme' zal aanduiden. Zijn kritiek in deze aflevering van het *AST* op de 'Eliaanse' historische sociologie stelt mij in de gelegenheid een aantal bezwaren tegen dit constructionisme te formuleren.

Nu is de ene constructionist de andere niet, en enige originaliteit kan Nijhof niet ontzegd worden. Origineel is hij vooral in zijn gebruik van de term 'interpretatie': terwijl die doorgaans geassocieerd wordt met het uitleg geven aan de betekenis van woorden, zinnen, teksten ('interpreteren' volgens Van Dale: 'uitleggen, verklaren naar de innerlijke bedoeling: *hoe zoudt u deze passage interpreteren?*'¹), is dat voor Nijhof nu juist *geen* interpretatie, maar 'beschrijving'. Men zou hier ironie kunnen vermoeden, als de toon van het stuk als geheel niet zo serieus was.²

Overigens is wat Nijhof schrijft in het algemeen heel duidelijk. Anders dan andere constructionisten kan hem geen neiging tot obscurantisme worden verweten. De problemen die hij aan de orde stelt zijn intussen ingewikkeld genoeg. Hoe kunnen we in de sociale wetenschappen tot objectieve of intersubjectief geldige uitspraken komen? En wat is in deze wetenschappen de verhouding tussen wij-en-zij-perspectief, tussen *emic* en *etic*, of, in Nijhofs termen, tussen de betekenissen van de onderzochten en die van de onderzoeker? Dat zijn fundamentele vragen, waar talloze diepzinnige beschouwingen aan zijn gewijd. De oplossing die Nijhof voor beide problemen tegelijk biedt is er een van verbluffende eenvoud: wetenschappelijke objectiviteit is gegarandeerd wanneer de onderzoeker zich beperkt tot het puur beschrijven van de 'lokale betekenissen' die de onderzochten zelf aan hun situatie toekennen; iedere poging om meer te doen, om bijvoorbeeld de situatie van de onderzochten te analyseren in andere dan hun eigen termen, leidt tot willekeurige interpretaties, is dus empirisch niet verantwoord en onwetenschappelijk.

Dit is een opmerkelijk radikaal standpunt, waarmee minstens 95% van de produkten der historische en sociale wetenschappen voor onwetenschappelijk wordt verklaard. Dat zou er somber uit zien, als Nijhofs argumentatie niet een aantal opvallende gebreken vertoonde. Hij baseert zijn stellingname, als ik het goed zie, op drie veronderstellingen:

- 1) Er dient een rigoureuze onderscheid te worden gemaakt tussen beschrijving en interpretatie. Beschrijving is het zuiver weergeven van een deel van de werkelijkheid, interpretatie is toevoeging van betekenissen en daarmee vertekening van de werkelijkheid.
- 2) 'Beschrijving' in deze zin is mogelijk als en alléén als de onderzoeker zich beperkt tot het weergeven van betekenissen die de onderzochten hanteren. Uitspraken over sociale verhoudingen en processen in andere termen dan die van de onderzochten zijn altijd 'in-

terpretatie', derhalve niet-empirisch, willekeurig en onwetenschappelijk. Anders gezegd: waar beschrijving, daar alleen weergave van wij-perspectief; waar zij-perspectief, daar onaanvaardbare interpretatie.

3) Beschrijving van betekenissen van onderzochten en interpretatie van processen die die betekenissen te boven en te buiten gaan, zijn niet met elkaar te rijmen. Men moet óf voor het een óf voor het ander kiezen.

Al deze drie veronderstellingen zijn, meen ik, volstrekt onjuist. Ik zal dat in de volgende drie paragrafen toelichten.

(1) Beschrijving versus interpretatie

Nijhof pleit er in zijn stuk voor de 'historische sociale werkelijkheid voor zich te laten spreken'. Daarmee vertolkt hij het standpunt dat pure, niet door vooronderstellingen beoedelde beschrijvingen van de werkelijkheid mogelijk zijn, en dat het het doel van de wetenschap is tot zulke beschrijvingen te komen. Dat standpunt is de laatste tweehonderd jaar regelmatig met kracht van argumenten tegengesproken: door Auguste Comte bijvoorbeeld, door Max Weber, door Karl Popper, door Thomas Kuhn, om slechts deze uiteenlopende figuren te noemen.³ Wetenschapsfilosofen, methodologen, wetenschapshistorici, kennissociologen zijn het er zo langzamerhand over eens geworden dat pure, interpretatieloze beschrijving niet bestaat, niet mogelijk is en ook niet het doel is van de wetenschap. Het is niet mogelijk, omdat beschrijving altijd tenminste selectie, afbakening en ordening door middel van woorden inhoudt, en daarmee nooit een directe weerspiegeling van de werkelijkheid is. Het is ook geen doel van de wetenschap, omdat wetenschap gericht is op het beantwoorden van vragen naar generalisaties, samenhangen, verklaringen.

Aan Gerhard Nijhof lijken deze elementaire inzichten voorbij te zijn gegaan. Niet alleen gaat hij ervan uit dat pure, interpretatieloze beschrijving wel mogelijk is, hij neemt ook niet de moeite op de argumenten tegen dat standpunt in te gaan.⁴

Nu is volgens Nijhof zuivere beschrijving niet altijd mogelijk: voorwaarde daarvoor is dat het te beschrijven object zelf uit 'betekenissen' (woorden, uitspraken, teksten) bestaat. Maar er is geen enkele reden om voor deze fenomenen een uitzondering te maken. Alleen al

het weergeven van een tekst houdt in: selecteren, samenvatten, vertalen, kortom interpreteren. Iedere vertaler weet dat zelfs de meest letterlijke vertaling nooit een zuivere transpositie is van het origineel (en om historische teksten voor hedendaagse lezers begrijpelijk te maken is vertalen meestal een van de noodzakelijke bewerkingen). Iedereen die op de middelbare school of aan de universiteit samenvattingen heeft moeten maken, weet dat daarbij nogal verschillende accenten kunnen worden gelegd. Nog veel meer interpretatieve arbeid is natuurlijk vereist wanneer teksten als onderzoeksmateriaal gebruikt worden, wanneer ze bijvoorbeeld moeten dienen om een beeld te geven van de opvattingen die in een bepaalde groep leven. Dan doemen vragen op naar selectie en representativiteit (welke bronnen moeten bestudeerd worden, waar staan die voor?), die niet uitsluitend op grond van de in de bronnen gevonden 'betekenissen' kunnen worden beantwoord.

Hoezeer beschrijving en interpretatie in elkaar overlopen, blijkt uit de voorbeelden die Nijhof zelf behandelt. Goudsblom 'beschrijft', aldus Nijhof, 'de gangbare interpretatie van melaatsheid' in 'de Middeleeuwen', - alsof die 'gangbare interpretatie' direct oprijst uit de bronnen, alsof zich bij zo'n samenvattende typering van de opvattingen van talloze mensen over vele eeuwen geen interpretatieproblemen voordoen.

Als Rineke van Daalen in haar proefschrift over klaagbrieven aan Amsterdamse gemeentestellingen sommige klachten interpreteert als voortkomend uit 'de angst voor het uitbreken van epidemieën en voor besmettingsgevaar', heet dat bij Nijhof 'beschrijving'. Maar als zij klachten in verband brengt met 'statusgevoeligheid', is dat voor Nijhof 'interpretatie', omdat het woord 'statusgevoeligheid' niet in de brieven voorkomt. Zijn de woorden 'angst voor het uitbreken van epidemieën en voor besmettingsgevaar' dan wel letterlijk in de brieven te vinden?

Bram Kempers 'beschrijft', meent Nijhof, de fresco's van Ambrogio Lorenzetti in het stadhuis van Siena als 'een allegorie van de stadstaat'. Hoezo 'beschrijft'? Staat er dan op de fresco's 'dit is een allegorie van de stadstaat'? Uiteraard is hier sprake van een bepaalde interpretatie, die Kempers verdedigt door de schilderijen in verband te brengen met de Siense stadswetten.

Als zijn grote voorbeeld in het zuivere, interpretatieloze beschrijven

voert Nijhof Michel Foucault op. Foucault, of all people! Men hoeft maar een paar willekeurige bladzijden uit een willekeurig boek van Foucault op te slaan om te zien hoe vrijelijk er door deze denker geïnterpreteerd wordt. De citaten die Nijhof van Foucault geeft kan men op z'n onvriendelijkst beschouwen als loze rethoriek, op z'n vriendelijkst als verstandige aanbevelingen. Maar in elk geval blijkt er uit dat het ook hier niet gaat om pure beschrijving: de onderzoeker die probeert 'elementen vast te stellen', 'eenheden af te bakenen', die poogt na te gaan hoe een uitspraak wordt 'getransformeerd' en 'verzwegen' en 'welke vertogen voor het spoor van uitspraken verantwoordelijk kunnen worden gesteld', zo'n onderzoeker voegt betekenis toe aan wat de auteurs, of de oorspronkelijke lezers, doelbewust in de teksten hebben gelegd.

Hetzelfde valt te zeggen over wat Nijhof zelf in het voetspoor van Michel Foucault, Carlo Ginzburg en Tony Hak bepleit. Onderzoek naar de 'spreiding', 'consolidatie' en 'transformatie' van betekenissen, naar 'de wijze waarop de verschillen daartussen tot stand zijn gekomen' en naar de 'codes' en 'vertogen' die 'transformaties in uitspraken teweeg hebben gebracht' vereist hoe dan ook de nodige interpretatie.

(2) Beschrijving en interpretatie, wij- en zij-perspectief

Al is interpretatieloze beschrijving in absolute zin onmogelijk, het kan toch zinvol zijn beschrijving en interpretatie te onderscheiden: indien men beide opvat als de theoretisch gedachte polen van een continuum, of als analytische categorieën waartussen feitelijk geen scherpe grens te trekken is. Het onderscheid tussen beide is dan niet absoluut maar gradueel. 'Beschrijving' verwijst nu naar uitspraken over de werkelijkheid waarbij het verband met empirische waarnemingen als direct en betrekkelijk onproblematisch wordt beschouwd, zodat over het waarheidsgehalte van de uitspraken een hoge mate van intersubjectieve overeenstemming bereikbaar is. 'Interpretatie' verwijst naar uitspraken over de werkelijkheid waarbij het verband met empirische waarnemingen als indirect en problematisch wordt beschouwd, zodat het waarheidsgehalte van de uitspraken sterk omstreden is. Voorbeelden van 'beschrijving' in deze zin zijn: nauwkeurige verslagen van specifieke historische gebeurtenissen, cijfers van het *Statistisch Zakboek*, de beschrijving van planten volgens de in de

biologie gangbare systematiek. Voorbeelden van ‘interpretatie’ zijn: de theorie van het uitdijend heelal, de classificatie van diersoorten of van menselijke samenlevingen in een evolutionaire volgorde, duidingen van de poëzie van Gerrit Achterberg, de typering van de Hopi-cultuur als Apollinisch, de analyse van het expanderende kapitalistische wereldsysteem.

Wat in deze zin als beschrijving en wat als interpretatie geldt, is zelf omstreden en kan in de loop van de tijd verschuiven. Bepaalde uitspraken kunnen in een bepaalde groep, een ‘community of scientists’ bijvoorbeeld, als algemeen geaccepteerde beschrijving gelden en tegelijk in ruimer verband worden aangevochten. Een eens onomstotelijk lijkende evidentie kan door empirische of theoretische kritiek op losse schroeven komen te staan. Omgekeerd kan wat ooit als gedurfde interpretatie bevochten moest worden langzamerhand als vanzelfsprekende beschrijving aanvaard worden (de aarde is rond, de aarde draait om de zon).

Zoals uit de bovengenoemde voorbeelden al wel blijkt, hoeft ‘beschrijving’ in deze relatieve zin niet betrekking te hebben op betekenisgeving door onderzochte subjecten (wij-perspectief), evenmin als ‘interpretatie’ hoeft te verwijzen naar andere betekenissen dan die van de onderzochten (zij-perspectief).⁵ Beschrijving versus interpretatie en wij- versus zij-perspectief zijn twee van elkaar onafhankelijke onderscheidingen. Met elkaar leveren ze vier mogelijkheden op: a) beschrijving in termen van een wij-perspectief; b) interpretatie in termen van een wij-perspectief; c) beschrijving in termen van een zij-perspectief; en d) interpretatie in termen van een zij-perspectief. Waar Nijhof hooguit alleen met de eerste en de vierde mogelijkheid rekening houdt, zijn de andere twee niet minder van belang.

a) *Beschrijving/wij-perspectief*: hiervan is sprake als de onderzoeker erop uit is aan de oorspronkelijke inhoud van teksten zoveel mogelijk recht te doen, door bijvoorbeeld uitvoerige letterlijke citaten te geven en in te gaan op de betekenis van gebruikte termen. Voor Nijhof is dit dus de enige echte sociale wetenschap, maar zijn verwijzingen naar studies die deze werkwijze toepassen zijn helaas schaars. Zijdelings noemt hij Carlo Ginzburg’s *De kaas en de wormen*. Hij had in dit verband ook kunnen verwijzen naar delen uit Norbert Elias’ *Het Civilisatieproces*: die passages waarin Elias excerpten geeft uit de door hem bestudeerde tafelgedichten en manierenboeken, daar samenvattende opmerkingen aan verbindt, wijst op regelmatige veran-

deringen die direct uit de geciteerde tekstgedeelten zijn af te leiden en ingaat op de betekenis van centrale begrippen als *courtoisie* en *civilité*.⁶

b) *Interpretatie/wij-perspectief*: hiervan is sprake als de onderzoeker erop uit is min of meer verhulde motieven, bedoelingen, wensen, opvattingen van de onderzochten te achterhalen en verbanden tussen door hen geuite betekenissen te leggen, ten einde hun waargenomen gedragingen en uitlatingen begrijpelijk te maken. Verondersteld wordt hierbij dat de belevingswereld van mensen veel meer omvat dan wat zij daarover zelf met zoveel woorden meedelen, en dat deze (ook voorzover mensen die verbale mededelingen niet doen) althans ten dele voor onderzoek toegankelijk is. Dit is het uitgangspunt van de door Weber en anderen bepleite *verstehende* benadering, die Weber zelf bijvoorbeeld volgt in *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, waar hij probeert te laten zien hoe het calvinistische geloof met zijn predestinatieleer stimuleerde tot een moraal van spaarzaamheid en hard werken.⁷ Er valt over te twisten, en er is veel over getwist, of Weber erin geslaagd is zijn interpretatie van de betekenis en de psychische verwerking van de calvinistische leer voldoende aannemelijk te maken. Duidelijk is wel, dat hij zonder een dergelijke poging überhaupt niet de vraag had kunnen behandelen of het calvinisme bijgedragen heeft tot de ontwikkeling van de 'kapitalistische geest' en hoe dat dan te begrijpen is.

c) *Beschrijving/zij-perspectief*: hiervan is sprake wanneer op betrekkelijk onproblematische wijze samenlevingskenmerken kunnen worden vastgesteld die niet tot het kennisrepertoire van de leden van die samenleving behoren (of hoeven te behoren). Voorbeelden hiervan zijn demografische gegevens als bevolkingsomvang en bevolkingsdichtheid, geboorten- en sterftecijfers, samenstelling van huishoudens, migratiepatronen. Het is mogelijk dat sommige leden van de desbetreffende samenleving die gegevens wel kennen, maar deze zijn daar niet per definitie van afhankelijk, - denk bijvoorbeeld aan wat de historische demografie heeft opgeleverd. Ook het plaatsen van gebeurtenissen in de tijd door middel van jaartallen - begin van ieder historisch inzicht - past in deze categorie. Daarnaast zijn diverse processen op langere termijn te noemen (processen die langer dan een mensenleven duren en alleen al daarom door de direct betrokkenen niet kunnen worden overzien): urbanisering, industrialisering,

bureaucratisering, - dergelijke processen lenen zich in principe voor nauwkeurige beschrijvingen met een hoge mate van evidentie. Voor Nijhof valt dit allemaal kennelijk buiten het domein van de sociale wetenschap. Waarom hij dat vindt, blijft duister. Men neme de volgende uitspraak: 'In Nederland woonden in 1920 ruim 6,8 miljoen mensen'. Is die uitspraak volgens Nijhof onwaar, onwetenschappelijk, onbewezen, sociologisch niet van belang? Hij mag het zeggen.

d) *Interpretatie/zij-perspectief*: hiervan is sprake als de onderzoeker regelmatigheden en samenhangen probeert aan te geven die in een problematisch verband staan tot beschikbare gegevens en die niet behoren tot het kennisrepertoire van de onderzochte subjecten. Ook hier voorbeelden te over, - iedere sociologische theorie over maatschappelijke lange-termijnontwikkelingen valt althans ten dele in deze categorie: Elias' civilisatiethorie, Moore's theorie over de voorwaarden voor democratisering, Wallerstein's wereldsysteemtheorie, enzovoort.⁸ Een fraai voorbeeld is William McNeill's *Plagues and Peoples*, waarin een beeld gegeven wordt van een voortdurende strijd tussen mensen en parasitaire micro-organismen, zonder dat een van de betrokkenen zich daar (tot voor kort) van bewust was. McNeill beweert dus niet (evenmin als Goudsblom in zijn stuk over besmettingsangst) dat mensen in vroeger tijden al enig besef hadden van het bestaan van micro-organismen, hij verwacht hun kennis niet met moderne medische inzichten. Hij beweert wel (net als Goudsblom) dat micro-organismen al bestonden voordat ze door mensen ontdekt werden en verrekende invloed uitoefenden op de menselijke geschiedenis.⁹ Van Nijhof mag dit kennelijk niet gezegd worden.

Sociologie omvat dus meer dan Nijhof in zijn enge dogmatiek voor geldig verklaart. Dat is maar goed ook, want het uitsluitend beschrijven van 'betekenissen' zou de sociologie tot een wel zeer steriele bezigheid maken. Sociologisch relevante beschrijvingen (in de graduele betekenis) hebben op veel meer betrekking. Bovendien zijn het juist de aanvechtbare interpretaties, de niet bewezen theorieën, de omstreden inzichten die sociologie van tijd tot tijd interessant maken. Als iedere wetenschap, is de sociologie gericht op het beantwoorden van vragen naar inzicht, verklaring, regelmatigheden en samenhangen, en beantwoording van die vragen gaat onvermijdelijk de directe waarneming te boven.

(3) Nijhofs dilemma

Bovenstaande vierdeling heb ik ter wille van de overzichtelijkheid en de polemiek ontworpen, maar lang niet alle sociaal-wetenschappelijke studies passen erin. Of liever, weinige passen er echt goed in. Want niet alleen beschrijving en interpretatie, ook wij- en zijperspectief lopen in elkaar over, en de meeste studies combineren het een met het ander.

Nijhof denkt daar anders over. 'Wie een geschiedschrijving bepleit waarin de betekenis van evenementen in hun historische context (?, N.W.) wordt gezocht, kan bezwaarlijk een theorie hanteren waarin de betekenis van die evenementen nog eens geherformuleerd wordt door een buiten die context staande onderzoeker', schrijft hij. 'Zo'n socioloog bestrijdt zijn beschrijvingen van lokale betekenissen met eigen interpretaties'. Verderop heeft hij het, tot twee keer toe, over 'het dilemma' tussen beschrijving en interpretatie.

De vraag die hier rijst is: waarom, hoezo? Waarom zou hier sprake zijn van een 'dilemma'? Waarom kan een zorgvuldige beschrijving van 'lokale betekenissen' niet samengaan met een verderreikende interpretatie? Nijhof constateert dat beide in feite samengaan - bij Goudsblom, Kempers, Van Daalen -, maar hij vindt dat dat niet mag. Waarom mag het niet? Wat is hier het probleem? Op deze klemmende vraag geeft Nijhof geen antwoord.

Aangezien Nijhof niet aangeeft wat zijn bezwaren precies zijn, kunnen we alleen vermoedens uitspreken. Veelzeggende zinsneden in dit verband lijken mij (toegegeven, ik interpreteer hier) 'herschrijving van de betekenissen...', '...waarin de betekenis van die evenementen nog eens geherformuleerd wordt' en 'ingreep in de sociale werkelijkheid'. Herschrijving, geherformuleerd, ingreep: Nijhof drukt met deze termen uit dat wie beweringen over een samenleving doet die verder reiken dan de 'betekenissen' van de leden van die samenleving, die betekenissen vertekent, vervormt, bezoedelt. Nergens duidelijker dan hier blijkt Nijhofs preoccupatie met een zuivere, ongerepte, maagdelijke werkelijkheid, waar de onderzoeker met zijn vuile handen maar het beste af kan blijven.

Zo'n houding zou te verdedigen zijn vanuit de gedachte dat men zich als onderzoeker totaal met de onderzochten dient te identificeren. Maar om bijvoorbeeld antisemitisme te bestuderen hoeft men niet zelf antisemiet te worden, of als een antisemiet te schrijven. Voor het

begrijpen van een dergelijk verschijnsel is eerder enige kritische distantie aan te bevelen. Wie betekenissen aan de sociale werkelijkheid 'toevoegt', met andere woorden meer beweert en andere dingen beweert dan de onderzochten zelf doen, ontkent daarmee natuurlijk nog niet de betekenissen die de onderzochten hanteren. Een interpretatie van veranderingen in eetgedrag in termen van een civilisatieproces hoeft niet in strijd te zijn met beschrijvingen van opvattingen over manieren van eten in verschillende perioden, - integendeel, toetssteen voor de juistheid van de interpretatie is juist gelegen in de bevestiging ervan door beschrijvingen van onderzochte opvattingen. De stelling dat de Middeleeuwse pestepidemieën werden veroorzaakt door micro-organismen impliceert niet dat men ontkent dat veel Middeleeuwers die epidemieën beschouwden als een gesel Gods.

Nijhof is bevreesd dat de onderzochte historische betekenissen vervangen, verwrongen, vertekend worden door 'hedendaagse betekenissen'. Dat is inderdaad mogelijk, maar - zoals gezegd - nog niet geïmpliceerd door beschrijvingen en interpretaties die meer omvatten dan de betekenissen van de onderzochten. Bovendien gaat het er niet om nieuwe betekenissen te produceren die louter 'lokaal' en alleen maar 'hedendaags' zijn. In de wetenschap - iedere wetenschap - wordt juist gestreefd naar de vorming van kennis van ruimere geldigheid.¹⁰ Wat in deze tijd door historici of sociologen over samenlevingen in het verleden wordt geschreven, hoeft over honderd jaar zijn waarde niet geheel verloren te hebben.

Niet alleen kunnen beschrijving en interpretatie, en wij- en zijperspectieven heel goed samengaan, het is ook wenselijk dat dat gebeurt. Goede sociologische studies bewegen zich op verschillende niveau's van beschrijving en interpretatie: empirische en theoretische gedeelten, weergave van onderzoeksgegevens en meer abstracte en speculatieve passages wisselen elkaar af en ondersteunen elkaar. Theorie en empirie moeten op elkaar worden betrokken: aan dit bekende methodologische ideaal wordt in het betere sociologische werk recht gedaan.

Evenzo is het wenselijk dat wij- en zijperspectieven op elkaar worden betrokken, dat de betekenissen, de oriëntaties, de belevingswereld van de onderzochten wordt geplaatst in een ruimere context van sociale verhoudingen en materiële condities. Sterker nog: voor

een goed begrip van deze betekenissen is dat onontbeerlijk.

Voor het begrijpen van historische teksten (om ons daartoe te beperken) is het noodzakelijk enige kennis te hebben van datgene waarnaar in de teksten verwezen wordt, en naarmate die kennis groter is, zal men meer van de tekst kunnen begrijpen. Wie nooit een vork gezien heeft, laat staan daarmee gegeten heeft, zal niet goed raad weten met zestiende-eeuwse etiquette-voorschriften waarin het gebruik van een 'vork' bij het eten wordt aanbevolen. Wie als historicus diplomatieke documenten wil analyseren, zal de nodige kennis moeten hebben van de verhoudingen tussen de staten waarop die documenten betrekking hebben. Ook Nijhof heeft het enkele malen over een 'context' waarin de bestudeerde betekenissen moeten worden geplaatst, maar het is niet helemaal duidelijk wat hij daaronder verstaat: soms lijkt de 'context' samen te vallen met de bestudeerde betekenissen zelf (zijn de door Goudsblom beschreven 'lokale opvattingen over lepra' de context van iets anders?), soms lijkt het te gaan om andere betekenissen (Kempers' Siense wetteksten als context van de bestudeerde schilderijen). Hoe dat ook zij, er is geen enkele reden zich bij de context tot andere 'lokale betekenissen' te beperken; gegevens over geografische condities, technieken en artefacten, handelsketens, bevolkingsomvang en bevolkingsdichtheid, politieke en militaire machtsverhoudingen behoren er evenzeer toe en zijn voor een goed begrip van de onderzochte wij-betekenen minstens zo belangrijk.

Combinatie van wij- en zij-perspectieven is bovendien onontbeerlijk wanneer men wil komen tot verklaringen. Als men inzicht wil krijgen in hoe betekenissen 'tot stand gekomen' zijn (Nijhof wil dat kennelijk), waarom opvattingen in de ene groep verschillen van die in de andere, hoe het komt dat opvattingen in de loop van de tijd veranderen, zal men die betekenissen en opvattingen in verband moeten brengen met de sociale posities van de betrokkenen en de sociale verbanden waar zij deel van uitmaken. Hoe is het te verklaren dat in manierenboeken vanaf de late Middeleeuwen in West-Europa het eten met de handen, het boeren, het spugen, het winden laten en het neus snuiten zonder zakdoek steeds sterker werden afgekeurd? Hoe komt het dat in een samenleving als de Nederlandse verhoudingsgewijs steeds minder mensen zich bekennen tot een georganiseerde godsdienst? Waarom hechten mensen met verschillende opleidingen, inkomens en beroepen in hedendaagse Westerse samenlevingen zo'n verschillende betekenis aan cultuur in engere zin? Welke ant-

woorden op dergelijke verklaringsvragen men ook beproeft, ze zullen altijd verder moeten reiken dan de definities van de onderzochten zelf.

De aantrekkingskracht van het constructionisme

Nijhofs standpunt over de aard en taak van de sociale wetenschappen is, meen ik te moeten concluderen, in alle opzichten te verwerpen: het is methodologisch naïef, het haalt verschillende onderscheidingen door elkaar, het gaat uit van een verkeerd idee van wetenschap, het veronachtzaamt tweehonderd jaar filosofie en sociale wetenschappen en het leidt tot wezenloze trivialiteiten.

Dat laatste wordt door niets zo duidelijk geïllustreerd als door Nijhofs voorbeeld van hoe het volgens hem wel zou moeten, het door hem opgestelde rijtje verzoeken in klachtenbrieven om van het vervoer der vaten gevuld met deze of gene stof bevrijd te worden. Het eerste dat aan dit voorbeeld opvalt is dat het geheel verzonnen is (op de eerste zin na, ontleend aan een door Rineke van Daalen geciteerde brief). Het tweede dat opvalt is dat het bovendien een erg onwaarschijnlijk voorbeeld is, - alsof men ooit in brieven steeds bijna letterlijke herhalingen van dergelijke zinswendingen zou terugvinden. En ten derde valt op dat dit niet bestaande en vrijwel onbestaanbare voorbeeld louter oninteressante conclusies oplevert.

Hoe komt iemand hiertoe? Wat bepaalt, meer in het algemeen, de aantrekkingskracht van het constructionisme?

Om te beginnen is bij Nijhof een zeer grote hang naar zekerheid te bespeuren. Wetenschap moet tot vaste, zekere kennis leiden, moet iedere twijfel en speculatie uitbannen, meent hij, - een oude gedachte die door geen wetenschapsfilosoof of -socioloog meer serieus genomen wordt.

Met die hang naar zekerheid hangt een streven samen de complexiteit van de sociale werkelijkheid drastisch te reduceren. Deze wordt ingeperkt tot 'lokale betekenissen' (of 'talige constructies', of 'teksten'), die vervolgens van lastige inhoud en subtiele nuances worden ontdaan. De sociologie krijgt hiermee nauw omljnd terrein toebedeeld, waardoor de beoefenaren van deze discipline verlost worden van de moeilijke taak zich met van alles en nog wat bezig te houden. De sociologie houdt zich niet bezig met 'het fysieke', dus ook

niet met fysieke personen die geboren worden, ouder worden en sterven, zodat bijvoorbeeld de samenhang tussen demografische processen en maatschappelijke ontwikkelingen gevoeglijk buiten beschouwing kan worden gelaten. Sociologen zijn dan evenmin geïnteresseerd in werktuigen en machines, dus onderzoek naar bijvoorbeeld maatschappelijke gevolgen van industrialisatie kunnen zij rustig laten vallen.

Deze vereenvoudigende en inperkende strategie heeft echter nadelen. De vraag is, of de sociologie hiermee niet erg veel aan andere disciplines overlaat, en of die daar dan beter voor geëquipeerd zouden zijn. De vraag is of juist de belangrijkste problemen hiermee niet verwaarloosd worden, problemen betreffende de samenhang tussen betekenisgeving, machts- en afhankelijkheidsverhoudingen en materiële condities, problemen betreffende de onbedoelde gevolgen van menselijke handelingen. De vraag is tenslotte, of op deze wijze niet centrale sociologische inzichten over boord worden gezet, - zoals het inzicht dat mensen niet alleen door uitwisseling van symbolische boodschappen met elkaar verbonden zijn, maar bijvoorbeeld ook door uitwisseling van materiële goederen, door fysieke aanraking, door gebruik van dwang- en geweldsmiddelen, dat dit allemaal aspecten van het sociale leven zijn en dat deze aspecten zo nauw samenhangen dat ze zonder elkaar niet goed te begrijpen zijn. Er is een lange reeks sociologen te noemen die dit inzicht meer of minder duidelijk verwoord hebben en tot uitgangspunt van hun sociologie hebben gemaakt.¹¹ Sociologisch kernidee is ook de gedachte dat de handelingen van vele met elkaar verbonden mensen sociale gevolgen kunnen hebben die geen van hen heeft bedoeld, en ook die gedachte kan in het constructionisme geen plaats hebben.¹²

Er is nog een motief dat bij constructionisten (misschien ook, maar niet specifiek bij Nijhof) te onderkennen valt: de hang naar diepzinnigheid, de drang om aan trivialiteit te ontkomen. Veel sociologie ligt dicht bij *common sense*, aan de ene kant omdat deze wetenschap zich bezighoudt met verschijnselen waarover mensen in het algemeen veel ervaringskennis hebben ontwikkeld, aan de andere kant omdat sociologische inzichten via massamedia en toepassingen op specifieke gebieden vaak al vrij snel bij een breder publiek bekend worden. Door de breedheid van het sociologische terrein moeten sociologen ook veel aan verwante disciplines ontleen. Constructionisten lossen dit probleem nu op door net te doen of er helemaal geen

relevante, adequate kennis over wat dan ook is ontwikkeld (afgezien van hun eigen kennis). Alles wat mensen beweren, van eenvoudige maar daarom nog niet onjuiste common-sense-kennis tot de wildste fantasieën, van empirisch stevig gefundeerde uitspraken tot vijandige propaganda, wordt onder de ongedifferentieerde noemer van 'betekenissen' of 'talige constructies' gebracht. Door zich consequent van de domme te houden, verlenen de constructionisten zich een air van diepzinnigheid.

Maar in zijn consequenties leidt dit constructionisme tot de absurde wereld van Farraguista, waarin het onderscheid tussen woorden en werkelijkheid is weggefallen. In die wereld is de vraag naar het waarheidsgehalte van beweringen volstrekt irrelevant geworden. Dan doet het er bijvoorbeeld niet toe of de schrijver Julian Farraguista nu echt bestaan heeft of niet. In die wereld bestaan mannen en vrouwen alleen als verbale constructies, is er geen ziekte, geen dood, geen pijn, geen hartstocht, behalve in de vorm van woorden. In die wereld zijn engelen die op de punt van een naald dansen niet minder werkelijk dan DNA-moleculen, zijn vliegende schotels even reëel als kernwapens.

Deze voorstellingswereld is niet alleen absurd, maar ook steriel. Het streven aan trivialiteit te ontkomen verkeert hier in zijn tegendeel. Aan de problemen waar het in de sociologie om begonnen is, de problemen van de echte mensenwereld gaat deze sociologie zorgvuldig voorbij. Die mensenwereld is boeiender, intrigerender dan de etherische constructies van de constructionisten.

Noten

- 1 De eerste betekenis in Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, 9e druk, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1970.
- 2 De verwarring is des te groter omdat het soort sociologie dat Nijhof voorstaat vaak tot de 'interpretatieve' stroming wordt gerekend, te onderscheiden van scientistische (positivistische, nomologisch-deductieve) en vergelijkend-historische benaderingen.
- 3 Auguste Comte, *Cours de la Philosophie Positive*, Paris, 1964 (1830), dl. I, p. 5 e.v.; Max Weber, 'Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis' (1904), in: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1951, pp. 146-214, o.a. pp. 192-193; Karl Popper, *Objective Knowledge*, Oxford: Clarendon Press, 1972; Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago/London: Uni-

versity of Chicago Press, 1970 (1962).

- 4 Alleen in de eerste noot geeft Nijhof, bij monde van Goudsblom, aan dat beschrijving al problemen van validiteit en betrouwbaarheid met zich mee kan brengen. Dat lijkt een nieuwe gedachte voor hem te zijn, die verder ook niet in de tekst is terug te vinden.
- 5 De termen 'wij-perspectief' (of enkelvoud: 'ik-perspectief') en 'zij-perspectief' zijn ontleend aan Norbert Elias, *Wat is sociologie?* (Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1971; oorspr.: *Was ist Soziologie?*, 1970), p. 141 e.v. Beide termen kunnen in verschillende betekenissen worden gehanteerd. Hier gaat het om het onderscheid tussen enerzijds het onderzoeken en weergeven (beschrijven, analyseren, interpreteren) van de belevingswereld van de leden van een gegeven groep (opvattingen, voorstellingen, ideeën, in ruimere zin ook wensen, bedoelingen, strevingen, gevoelens), anderzijds het onderzoeken en weergeven van de situatie waarin de groepsleden zich bevinden (interne en externe sociale betrekkingen, materiële condities, geaggregeerde groepskenmerken) onafhankelijk van hun belevingswereld. In de praktijk is het onderscheid tussen beide niet scherp te maken en lopen beide - net als beschrijving en interpretatie - in elkaar over.
- 6 Norbert Elias, *Het Civilisatieproces*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1982; oorspr.: *Ueber den Prozess der Zivilisation*, 1939, dl. I, i.h.b. p. 120 e.v. Vgl. J. Goudsblom, 'Het onderzoek van civilisatieprocessen' (1982), in: *De sociologie van Norbert Elias*, Amsterdam: Meulenhoff, 1987, pp. 147-166, 154 e.v.
- 7 Max Weber, *Die protestantische Ethik I*, Hamburg: Siebenstern Taschenbuch Verlag, 1975 (1920, 1904), p. 115 e.v. Men neme hieruit het volgende citaat (p. 131): 'Terwijl goede werken dus volstrekt ongeschikt zijn als middelen om de zaligheid te verwerven - want ook de uitverkorene is maar een schepsel, en alles wat hij doet blijft oneindig te kort schieten bij Gods eisen -, zijn ze onontbeerlijk als *tekenen* van uitverkiezing'. Dit is geschreven vanuit het perspectief van de onderzochte calvinisten (Weber geloofde zelf niet dat goede werken onontbeerlijk waren als tekenen van uitverkiezing), maar tegelijk neemt Weber in zijn wijze van formuleren afstand van de bewoordingen waarmee de gelovigen zelf hun overtuigingen uitdrukten. De functie van zo'n 'interpretatieve' weergave is, dat alleen op een dergelijke manier bijzondere kenmerken van het geloof in kwestie scherp kunnen worden belicht.
- 8 Elias, op. cit. (noot 6); Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Harmondsworth: Penguin, 1969 (1966); Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*, New York etc.: Academic Press, 1974.
- 9 William H. McNeill, *Plagues and Peoples*, Garden City: Anchor Press, 1976. J. Goudsblom, 'Civilisatie, besmettingsangst en hygiëne', *Amsterdams Socio-logisch Tijdschrift*, 4 (dec. 1977), 3, pp. 271-300, 272-273.
- 10 Vgl. Robert K. Merton, 'Science and Democratic Social Structure' (1942), in: *Social Theory and Social Structure*, New York: The Free Press/London: Collier Macmillan, 1968 (enlarged edition), pp. 604-615; Alvin W. Gouldner,

The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class, London etc.: Macmillan, 1979.

- 11 Bijvoorbeeld Emile Durkheim in zijn inaugurele rede uit 1887, opgenomen in: H.P.M. Goddijn, *Sociologie, socialisme en democratie. De politieke sociologie van Emile Durkheim*, Meppel: Boom, 1973, pp. 19-44.
- 12 Zie bijv. Robert K. Merton, 'The Self-Fulfilling Prophecy' (1948), in: op. cit. (noot 10), pp. 475-490.